

Sposoby zdobywania pożywienia i gospodarka ludności kultury pomorskiej na terenie Pojezierza Kaszubskiego i Starogardzkiego

Do uformowania się kultury pomorskiej na terenach obydwu jednostek geograficznych doszło w początkach okresu halsztackiego D – czyli okresu obejmującego VII i VI w. p.n.e. Najbardziej charakterystycznym elementem tej kultury był jej obrządek pogrzebowy (np. Łuka L. J., 1966). Spalone prochy zmarłych, wsypane do popielnic były składane do grobów zbudowanych z kamiennych płyt (skrzynkowych – np. Fudziński M., Rożnowski F., 2002, s. 32, ryc. 29; Krzysiak A., 2005, s. 275, ryc. 13) (**ryc. 1**). Na terenie obydwu Pojezierz pierwsze odkrycia tego typu pochówków miały miejsce już w II poł. XIX w. Dużo słabiej rozpoznane były kwestie osadnicze i związane z nimi zagadnienia gospodarcze (np. Fudziński M., 2005, s. 100–101).

Problemy związane z gospodarką i pozyskiwaniem żywności były kluczowym elementem dla każdego społeczeństwa pradziejowego. Miały decydujący wpływ na przetrwanie danej grupy w określonym środowisku. Elementy gospodarki są jednym ze słabiej zbadanych elementów w kulturze pomorskiej na Pojezierzu Wschodniopomorskim. Wymagają one przede wszystkim drogiej i żmudnych badań paleobotanicznych i archeozoologicznych, których dla tego terenu prowadzono bardzo niewiele. Gospodarka ludności kultury pomorskiej na omawianym terenie była wielokierunkowa. Uprawę roli i hodowlę uzupełniano łowectwem, rybołóstwem i zbieractwem.

Rolnictwo, zbieractwo

Rolnictwo stanowiło podstawę utrzymania ludności kultury pomorskiej z terenu omawianych Pojezierzy. Na jednym z fragmentów ceramiki kultury pomorskiej, pozyskanych podczas badań powierzchniowych w Osieku, wystąpił natomiast odcisk jęczmienia wielorzędowego (*hordeum polystichum* Doell)¹. Na jednej z mis z cmentarzyska ze Starej Jani, gm. Smetowo miał wystąpić mały ślad, przypominający odcisk ziarna. M. Klichowska wyraziła opinię, że mógł to być jęczmień (Klichowska M., 1962, s. 144; s. 146, tabela 2). Odciski ziaren pszenicy (*Triticum vulgare* Vill., *Triticum spelta* L.) były znane z naczyń pocho-

¹ Informacje Archiwum Muzeum Archeologicznego w Gdańsku.

dzących z cmentarzysk w Sikorzynie, gm. Stężyca, Borzestowskiej Huty, gm. Chmielno i Żukowa, gm. Żukowo, prosa (*Panicum miliaceum* L.) – z Kłosowa, gm. Przodkowo, zaś grochu (*Pisum sativum* L.) – z Czarliny, gm. Kościerzyna. Z Dzierżązna gm. Kartuzy i Migów, gm. Sierakowice pochodziły odciski żyta (*Secale cereale* L. – Tamże, s. 144–145) Z osady w Juszkowie, gm. Pruszcz Gdański, z jamy nr 241 pozyskano zbiór ziaren, składający się w 99% z jęczmienia (*Hordeum vulgare* L.) i niewielkich ilości pszenicy płaskurki (por. Podgórski J., 1979, s. 133–141; Klichowska M., 1979, s. 145–146). Można więc założyć, że na terenach obydwu jednostek geograficznych struktura upraw opierała się na wyżej wymienionych gatunkach tj. na jęczmieniu, pszenicy, życie, ale także prosie i grochu (poruszone także Ostoja-Zagórski J., 1982, s. 139–140; Malinowski T., 1989, s. 717). Wykorzystywano prawdopodobnie zarówno polno-zbożowy, jak i ogrodowy system uprawy roślin. W systemie polno-zbożowym teren pod uprawę przygotowywano wypalając zalegający tam las (Ostoj-Zagórski J., 1990, s. 158). Pola wykorzystywano ekstensywnie, aż do całkowitego wyjałowienia – po czym porzucano. Występowanie stanowisk kultury pomorskiej na terenach Pojezierzy w pobliżu naturalnych cieków wodnych (większych lub mniejszych) wskazuje na możliwość lokowania w ich pobliżu niewielkich poletek, uprawianych systemem ogrodowym. Byłyby one łatwiejsze do nawadniania. Przy obróbce pól stosowano prawdopodobnie system uprawy sprzężanej, przy użyciu drewnianych radel i radlic, takich jak np. okaz odkryty w miejscowości Lisie Jamy (por. Łuka L. J., 1979, s. 152 – **ryc. 2**). Zbioru zboża dokonywano za pomocą sierpów brązowych (a potem także nielicznych okazów żelaznych), chociaż nie można nadal wykluczyć używania narzędzia, o ostrzach z krzemiennych wkładek, osadzonych w organicznej obudowie. Okaz żelaznego sierpa, datowanego na okres wczesnej epoki żelaza miał pochodzić z miejscowości Stara Kiszewa, (Malinowski T., 1989, s. 717). Obróbki zebranego zboża dokonywano przy pomocy żaren nieckowatych oraz kamiennych rozcieraczy (Tamże, s. 717). Niekiedy tego typu kamienie były używane jako elementy konstrukcyjne grobów. Takie ich wykorzystanie znamy z Barłożna, – tam kamień żarnowy był użyty do konstrukcji grobu skrzynkowego (Malinowski T., 1979, t.1, s. 31). Według teoretycznych obliczeń, dla okresu wczesnej epoki żelaza, prymitywny typ rolnictwa stosowany przez ówczesne społeczności pokrywał około 2/3 zapotrzebowania na żywność (por. np. Rydzewski J., 1982, s. 327). Uzupełnieniem diety było zbieractwo. Obejmowało ono głównie orzechy, grzyby, czy owoce runa leśnego i jadalne byliny, które wykorzystywano do sporządzania mieszanych potraw, przyrządzanych także przy użyciu roślin uprawnych. (np. Ostoja-Zagórski J., 1990, s. 163).

Hodowla – łowiectwo – rybołówstwo

Według obliczeń hodowla, łowiectwo i rybołówstwo, na poziomie znanym dla okresu wczesnej epoki żelaza, miało zabezpieczać około 1/3 potrzeb ówczesnej ludności (por. np. Rydzewski J., 1982, s. 327). Z osadniczych obiektów kultury pomorskiej odkrytych w Małym Garcu, gm. Subkowy pochodziły przed wszystkim szczątki krowy i owcy/kozy (65%), w mniejszym zaś stopniu świni (14%). Dużo rzadszy był udział gatunków dzikich (np. dzika – ok. 7%), wystąpiły także pojedyncze kości psa (Żórawska A., 2005, s. 313, tabela 1). Podobna sytuacja miała miejsce na osadzie w Nowym Dworze. Tam jednak poza kośćmi bydła i świni natrafiono także m.in. na szczątki psa, zająca oraz na pewną ilość kości kończyn przednich jelenia, przepalonych w ogniu (por. Kurasiński T., Świętosławski W., Wojtyła-Janiak J., 2003, s. 26). Ten ostatni gatunek odgrywał dla kultury wieloznaczną rolę. L. J. Łuka sugerował, że na te zwierzęta polowano także w celach obrzędowych (Łuka L. J., 1979, s. 152). Potwierdzać to miało odkrycie z Ostaszewa (b. woj. toruńskie) – pochówku czaszki jelenia w obstawie kamiennej (Tamże, s. 152). Było to więc dla kultury pomorskiej zwierzę bardzo wyjątkowe (Makowiecka M., Makowiecki D., 2005, s. 356). Motyw jeleni bardzo często pojawiał się na popielnicach grzebalnych (**ryc. 3**), np. na okazach ze Starogardu Gdańskiego (Kwapiński M., 1999, s. 166, poz. 1748)², czy Borucina (**ryc. 4**). Wreszcie nie można także również wykluczyć kultowej hodowli tych zwierząt. Niestety szczątki zwierząt hodowlanych dla dużej części stanowisk z omawianego terenu były tak rozdrobnione, że nie można było dokładniej określić budowy tych zwierząt (por. np. Żórawska A., 2005, s. 313). Posiłkować można się tu tylko częściowo danymi uzyskanymi dla osady w Juszkuwie. Bydło tam hodowane miało średnio ok. 106–111 cm. wysokości. Świnie zabijano w wieku ok. 16 miesięcy, kozy/owce zaś w wieku 3–4, 9 i 18–24 miesięcy (choć zdarzały się też i starsze – np. 3, 5 letnie – Makowiecka M., Makowiecki D., 2005, s. 350). Dla tego stanowiska stwierdzono też związek przejawiający się stopniowym spadkiem ilości pogłowia krów i świń, przy wzrastającej roli w strukturze hodowli owcy i kozy (Tamże, s. 350). Prowadzono również hodowle koni (**ryc. 5, 6**). Potwierdzają to wizerunki np. z popielnicy z Grabowa Bobowskiego, gm. Bobowo (np. Kwapiński M., 1999, s. 70), lub znaleziska z osady w Stanisławiu, gm. Tczew (tam odkryto kości żrebaka i dorosłego konia – Makowiecka M., Makowiecki D., 2005, s. 351). Hodowane konie reprezentować miały odmianę wschodnią. Przypominały tarpana, konia Przewalskiego i konika polskiego. Wysokość w kłębie wynosiła ok. 120–140 cm., większe osobniki mogły służyć do jazdy wierzchem (Tamże, s. 351). Na podstawie danych z osady w Stanisławiu, gm. Tczew, nie można również wykluczyć konsumpcji tych zwierząt (Tamże, s. 352). We wczesnej epoce żelaza duża była wartość bojowa konia,

² Poza tym por. np. Makowiecka M., Makowiecki D., 2005, s. 352, tabela 2.

wzrastająca stopniowo w okresie epoki brązu Pies był w tym okresie także towarzyszem człowieka. Jego szczątki odkryto na osadzie w Nowym Dworze (por. Kurasiński T., Świątosławski W., Wojtyła-Janiak J., 2003, s. 26) oraz na stanowisku w Małym Garcu (Żurawska A., 2005, s. 313, tabela 1). W obydwu przypadkach były to szczątki małych zwierząt, pies z Nowego Dworu miał być „stary” (Kurasiński T., Świątosławski W., Wojtyła-Janiak J., 2003, s. 26). Dane z osady w Juszkwie, gm. Pruszcz Gd. wykazały obecność dwóch pododmian tego zwierzęcia. Mniejsze miały w kłębie wysokość 29–36 cm, większe (zbliżone wielkościami do owczarka i wyżła niemieckiego) 55–65 cm. (Makowiecka M., Makowiecki D., 2005, s. 351). Można założyć, że w okresach głodu również i to zwierzę jedzono, uzupełniając dietę w mięso. Zasoby żywności uzupełniano polując i łowiąc ryby. Z Małego Garca, gm. Subkowy pochodziły kości dzika (ok. 7% – por. Żorawska A., 2005, s. 313, tabela 1). Wydaje się też, że polowano na gatunki dostarczające także skór i poroża (sarna, jeleni, zając), lub futra (bóbr³). Nie można wykluczyć nawet konsumpcji lisa (por. Makowiecka M., Makowiecki D., 2005, s. 350). Niski procent znalezisk kości zwierząt dzikich na stanowiskach kultury pomorskiej nie musiał koniecznie oznaczać niewielkiej roli łowiectwa. Możliwe jest bowiem, że do osad przynoszono tylko wyselekcjonowane części mięsa. Pozostałe być może spożywano już w pobliżu miejsc polowań (np. Ostoja-Zagórski J., 1982, s. 156). Rybołówstwo potwierdzają znaleziska łusek rybich z Małego Garca, gm. Subkowy (por. Żorawska A., 2005, s. 313, tabela 1), czy także odkrycie w Tczewie ciężarka do sieci (*Amtlicher Bericht...*, 1906, s. 17; Haftka M., 1987, s. 18). W okresie wczesnej epoki żelaza na Pomorzu poławiano m.in. ciosę, leszcza, płoć i sandacza. Podczas połowów wykorzystywano zwłaszcza okresy gdy ryby te masowo gromadziły się na tarło (Makowiecki D., 2003, s. 97–99). Ze środowiska wodnego pozyskiwano także żółtwa błotnego (Makowiecka M., Makowiecki D., 2005, s. 352, tabela 2).

Gospodarka ludności kultury pomorskiej oparta na rolnictwie i hodowli, w mniejszym zaś stopniu na myślistwie wykorzystywała głównie strefy w pobliżu osad. Praktycznie nie wykorzystywano terenów oddalonych powyżej 5 km. od osiedli. Przy modelu gospodarki, uprawianej przez ludność kultury pomorskiej bardzo wiele zależało od warunków pogodowych w danym roku. Wszelkiego rodzaju klęski żywiołowe, mogły powodować np. drastyczny spadek plonów. W okresach jesiennym i zimowym populacjom groził wtedy głód. Trudne warunki życia i bytowania (przejawiające się także m. in. niedożywieniem i urazami) oraz związana z tym także wysoka śmiertelność ludności kultury pomorskiej, jest potwierdzona wynikami badań antropologicznych kości z cmentarzysk. Średnia życia kobiet pochowanych na cmentarzysku w Rębiu wynosiła zaledwie 32 lata, podczas gdy mężczyźni – ok. 45 lat (Fudziński M., Rożnowski F., 2002,

³ Kości tego zwierzęcia znaleziono także np. w jednej z popielnic z cmentarzyska w Zaworach, gm. Chmielno (Fudziński M., Rożnowski F., 1997, s. 56). Trudno jednak określić, czy nie mamy tu do czynienia z zabiegami kultowymi.

s. 195). Dla cmentarzyska w Rątach było to odpowiednio – dla mężczyzn 41 lat, dla kobiet 31 lat (Fudziński M., Gładykowska-Rzeczycka J., 2000, s. 135, tab. 1). Na wielu szczątkach z tego cmentarzyska występowały się urazów, chorób i wszelkiego rodzaju zmian zwyrodnieniowych (Tamże, s. 133).

Kwestie gospodarki i osadnictwa kultury pomorskiej na Pojezierzu Wschodniopomorskim wymagają nadal pogłębionych badań i studiów, które mam nadzieję w przyszłości pozwolą na pewniejsze odpowiedzi, na postawione w tej kwestii pytania.

Literatura:

Ämtlicher Bericht... – Ämtlicher Bericht über die Verwaltung der naturgeschichtlichen, vorge-schichtlichen und volksundlichen Sammlungen des Westpreussischen Provinzial-Museums.

Fudziński M.

2005 *Z badań Muzeum Archeologicznego w Gdańsku nad kulturą pomorską na Pojezierzu Kaszubskim* [w:] Aktualne problemy kultury pomorskiej, pod red. M. Fudzińskiego i H. Panera, Gdańsk, s. 93–107.

Fudziński M., Gładykowska-Rzeczycka J.

2000 *Cmentarzysko ludności kultury pomorskiej w Rtach, gm. Somonio*

Fudziński M., Rożnowski F.

1997 *Cmentarzysko ludności kultury pomorskiej w Zaworach, gmina Chmielno*, Gdańsk

2002 *Cmentarzysko ludności kultury pomorskiej w Rębnie, gmina Przodkowo*, Gdańsk

Haftka M.

1987 *Przeszłość wykopana z ziemi. Z dziejów badań archeologicznych na terenie Tczewa* Kociński Magazyn Regionalny, z.3, s. 13–20

Klichowska M.

1962 *Odciski zbóż i roślin strączkowych na ceramice kultury pomorskiej* [w:] Przegląd Archeologiczny, t. 4, s. 142–151.

1979 *Zboże z osady z przełomu epoki brązu i żelaza w Juszkowie, gm. Pruszcz Gdański*, Pomorania Antiqua, t. VIII, s. 141–155.

Krzyżniak A.

2005 *Wyniki badań stanowiska ludności kultury pomorskiej przeprowadzonych w Trzebiatce, gm. Tuchomie, stan. nr 3*, [w:] XIV Sesja Pomorzoznawcza vol. I – od epoki kamienia do okresu wpływów rzymskich, pod. red. M. Fudzińskiego i H. Panera, Gdańsk, s. 267–278.

Kurasiński T., Świętosławski W., Wojtyła-Janiak J

2003 *Sprawozdanie z ratowniczych badań archeologicznych stanowiska Nowy Dwór, stanowisko nr 7, (na linii autostrady A-1 nr 58), gm. Pielpin, woj. Pomorskie w 2000 r.* [w:] Raport 2000 – wstępne wyniki konserwatorskich badań archeologicznych w strefie budowy autostrad w Polsce za rok 2000, Warszawa, s. 20–29.

Kwapiński M.

1999 *Korpus kanop pomorskich*, Gdańsk

Luka L. J.

1966 *Kultura wschodniopomorska na Pomorzu Gdańskim*, Gdańsk

1979 *Kultura wejherowsko-krotoszyńska* [w:] Prahistoria Ziemi Polskiej, t. IV, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, s. 147–169.

Makowiecka M., Makowiecki D.

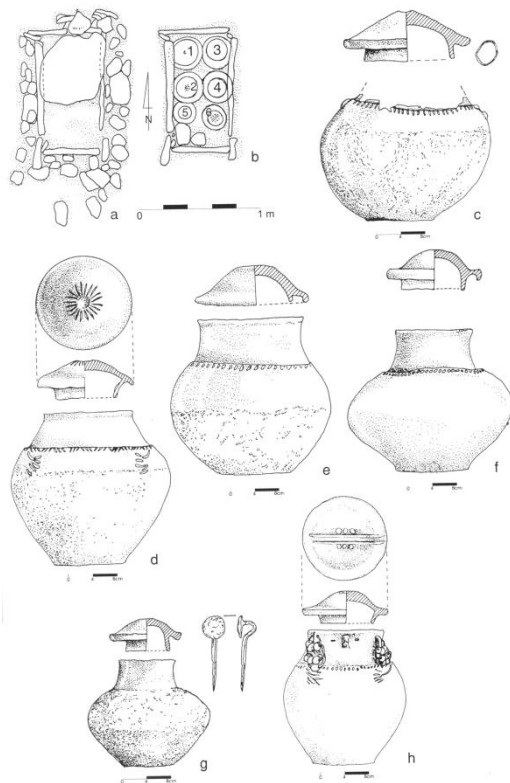
- 2005 *Stan badań nad użytkowaniem zwierząt w okresie rozwoju postłużyckich ugrupowań „pomorsko-kłosowych”* [w:] Aktualne problemy kultury pomorskiej, pod red. M. Fudzińskiego i H. Panera, Gdańsk, s. 349–361.
- Malinowski T.
- 1979 *Katalog cmentarzysk ludności kultury pomorskiej*, t. I, Słupsk
- 1989 *Kultura pomorska* [w:] Pradzieje Ziemi Polskich, tom I – część 2, Warszawa–Łódź, s. 716–753.
- Ostoja-Zagórski J.
- 1982 *Przemiany osadnicze, demograficzne i gospodarcze w okresie halsztackim na Pomorzu*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
- 1990 *Problematyka demograficzna i gospodarcza ludności kultury łużyckiej na Pomorzu*. [w:] Problemy kultury łużyckiej na Pomorzu, Słupsk, s. 155–173.
- Podgórski J.
- 1979 *Odkrycie jamy ze zbożem, na stanowisku nr 3 w Juszkowie, gm. Pruszcz Gdański*, Pomorania Antiqua, t. VIII, s. 133–141.
- Rydzewski J.
- 1982 *Liczebność grupy ludzkiej a możliwości produkcyjne środowiska naturalnego na przykładzie zespołu osadniczego kultury łużyckiej w Wawrzeńcycach, woj. krakowskie*, [w:] Południowa strefa kultury łużyckiej i powiązania tej kultury z południem, pod red. M. Gedla, Kraków–Przemyśl, s. 319–333.
- Żórawska A.
- 2005 *Materiały z wczesnej epoki brązu i wczesnej epoki żelaza z Małego Garca, stan. 3, powiat tczewski* [w:] XIV Sesja Pomorzoznawcza vol. I – od epoki kamienia do okresu wpływów rzymskich, pod. red. M. Fudzińskiego i H. Panera, Gdańsk, s. 299–317

Summary

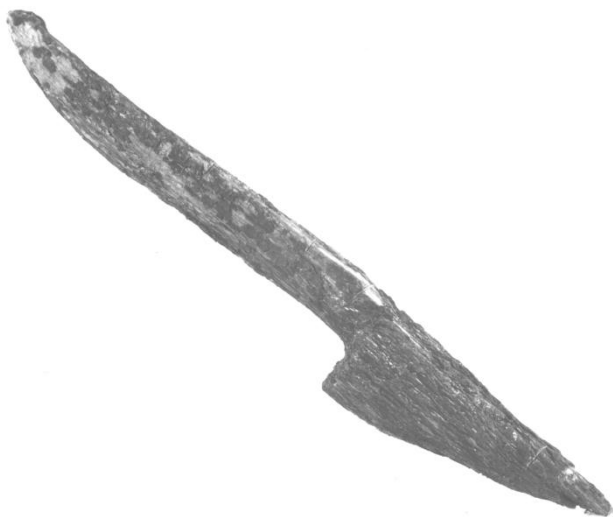
The article presents informations about the economy and the ways of producing food in the early iron age (VI–IV b.C.) at the area of the Kaszubskie and Starogardzkie lake districts.

The economy of the Pomeranian culture at this area was complicated. Due to the lack of knowledge about the settlements of this people our information are not full. The agriculture was depending on barley, wheat, rye and also millet and pea. Fields were being extensively used until the day they were impoverished, and then left for several years. Theoretically the early iron age agriculture was satisfying 2/3 demand for food. People were breeding cows and also pigs and sheep/goats. The hunting strategy was to follow sort of animals not for meat but also for horns (deer) and furs (beavers). The consumption of foxes and even squirrels can be included. Fishing (especially in springs) was also important – with fishes like breams, roaches and sanders.

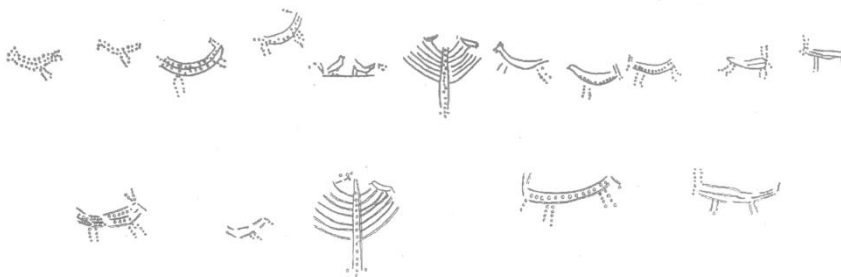
The type of economy developed in the early iron age was strongly depending on weather conditions. Droughts and on the other hands wet years could cause drop of crops and famine as result.



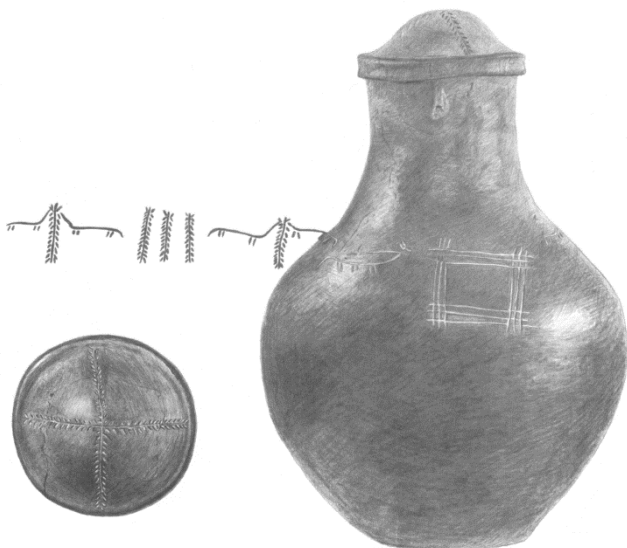
Ryc. 1. Groby skrzynkowe ludności kultury pomorskiej z popielnicami.
Za Fudziński M., Rożnowski F., 2002 i Archiwum Muzeum Archeologicznego w Gdańsku.



Ryc. 2. Radlica, datowana na wczesną epokę żelaza z miejscowości Lisie Jamy.
Wizerunek z Archiwum Muzeum Archeologicznego w Gdańsku.



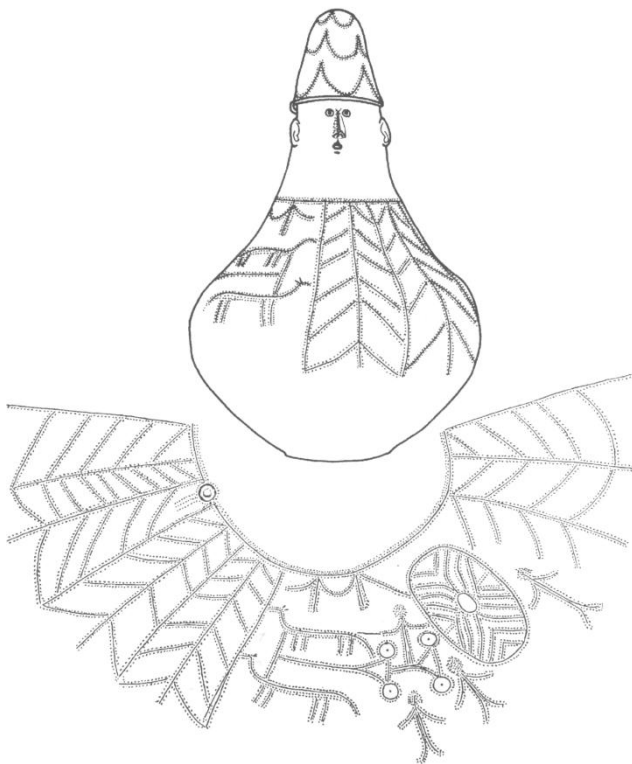
Ryc. 3. Zwierzęta różnych gatunków – m. in. jelenie i ptaki – wizerunek z popielnicy kultury pomorskiej (Mirosławiec).
Za: Kwapiński M., 1999



Ryc. 4. Borucino – popielnica ludności kultury pomorskiej zdobiona ornamentem jeleni.
Za: Kwapiński M., 1999.



Ryc. 5. Wizerunek z popielnicy kultury pomorskiej z Darżlubia, gm. Puck
– wóz (z lewej strony) i jeździec na koniu (z prawej strony).
Za: Kwapiński M., 1999.



Ryc. 6. Postacie ludzkie i wóz – rysunek z popielnicy z Grabowa Bobowskiego, gm. Bobowo.
Za: Kwapiński M., 1999.